

Jindřich Dejmek: Diplomacie Československa: Díl I. Nástin dějin ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918–1992).

1. vydání. Praha: Academia, 2012, 320 stran + 24 stran obrazové přílohy, ISBN 978-80-200-2210-3 (signatura knihovny ÚMV 59 288).

Autora publikace *Diplomacie Československa* není potřeba dlouze představovat. Historik Jindřich Dejmek patří mezi přední odborníky, kteří svůj profesní zájem bádání dlouhodobě a systematicky cílí právě na československou zahraniční politiku, diplomacii i samotnou instituci ministerstva zahraničních věcí (MZV). Jindřich Dejmek působí jako vedoucí vědecký pracovník v Historickém ústavu Akademie věd ČR, přednáší na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a o československé zahraniční politice a diplomacii publikoval značné množství článků, statí a také několik monografií. Mezi jeho nejobsáhlejší díla, na nichž se autorsky podílel, patří velmi podrobné a ucelené svazky ediční řady Dokumenty československé zahraniční politiky, které detailně mapují zejména československou diplomatickou korespondenci a další dokumenty spojené s českou zahraniční politikou.

Kniha obsahuje úvodní část a pět hlavních kapitol, z nichž je každá rozdělena do několika podkapitol. Chybí samostatný závěr, zřejmě kvůli existenci druhého dílu publikace, která plynule naváže na poslední část knihy pojednávající o rozpadu československé federace. První kapitola se věnuje meziválečnému období, konkrétně výstavbě a budování ministerstva a sítě zastupitelských úřadů. Druhá kapitola je zacílena na obnovení československé diplomatické služby v rámci exilového působení a především na snahu o anulování mnichovské smlouvy. Třetí část knihy popisuje krátké období 1945–1948 a obnovu ministerstva, které se během několika let opět dostalo do područí cizího státu. Čtvrtá, nejobsáhlejší kapitola mapuje období od únorového komunistického převratu až do roku 1989 a mimo jiné se velmi detailně věnuje i politickým čistkám, které ministerstvo zahraničních věcí neminuly podobně jako další důležité instituce, které se dostávaly pod kontrolu komunistického státního aparátu. Závěrečná kapitola se snaží postihnout dynamické procesy a změny, jež v období let 1989–1992 Černínský palác poznamenaly. Publikace také obsahuje poměrně značné množství příloh, tabulek, seznamů i fotografií. Konkrétně například seznamy vedoucích úředníků ministerstva v obdobích 1921–1939 a 1949–1990 nebo přehledy československých diplomatických zástupců ve vybraných zemích světa v letech 1918–1992, což představuje jedinečný náhled do organizační struktury ministerstva i jeho diplomatických zastoupení od jeho vzniku do období převoluční transformace.

Cílem Dejmekovy práce není přinést detailní analýzu československé zahraniční politiky, neboť se jí v minulosti věnovalo mnoho badatelů včetně jeho samého. Autor se zaměřil především na instituci ministerstva zahraničních věcí a provedl velmi podrobný historický rozbor personálního obsazení ministerstva i zastupitelských úřadů v klíčových etapách československé zahraniční politiky. Právě tuto skutečnost v předmluvě vyzdvihuje historik Jaroslav Šedivý, bývalý polistopadový ministr zahraničních věcí ČR (s. 9).

V první kapitole se autor nejprve zaměřuje na zrod české diplomacie na sklonku první světové války jakožto logický důsledek rozpadu rakousko-uherského státu. V této souvislosti neopomíná jednotlivé odbojové skupiny v cizině a zmiňuje konkrétní osobnosti, které měly určitý vztah k zemím, v nichž v budoucnosti diplomaticky působily, což představovalo jeden z mechanismů rozšiřování sítě zastupitelských úřadů. Kapitola se též věnuje výstavbě ministerstva zahraničí samého. Za velmi zajímavou pasáž lze označit pasáž o sestavování diplomatických delegací na jednotlivé poválečné kongresy, kde měly být

podepsány mírové smlouvy či smlouvy revidující mocenské uspořádání po první světové válce. Dejmek detailně zaznamenává rodící se uspořádání pražského ministerstva, především jeho organizační strukturu, a všímá si rovněž personálního obsazení jednotlivých odborů. Zde stojí za zmínku například připomenutí osoby *Bedřicha Štěpánka*, který se tehdy stal ministerským mužem číslo dva a Benešovým zástupcem (s. 33). Štěpánka na konci dvacátých let nahradil Kamil Krofta, který následně vystřídal Beneše na ministerském postu v roce 1936. Autor také identifikuje konkrétní rozvoj a limity československé zahraniční služby ve třicátých letech, mezi něž řadí dlouhotrvající období Benešova ministerského působení, jež lze bezesporu označit za stabilizaci československé zahraniční politiky. Zároveň však také naráží na některé problémy (potřebná reforma ministerstva, vývoj v Německu a Rakousku, orientace zahraniční politiky na konkrétní země atd.), které bylo třeba efektivně řešit a které poznamenaly tehdejší mezinárodní vývoj, směřující k mnichovské konferenci. Další samostatná podkapitola se věnuje vývoji diplomacie v roce 1938 a zejména zářijovým událostem, v nichž je zdůrazněna osoba diplomata Huberta Masaříka, jemuž spolu s Vojtěchem Mastným byl oznámen výsledek jednání evropských mocností o zpečetěném osudu Československa (Masařík: 2003). Období „druhé československé republiky“ charakterizuje Dejmek zejména skrze tehdejšího ministra Františka Chvalkovského a uvádí jednotlivé personální změny, k nimž byl právě Chvalkovský nucen diktátem z Berlína. Tyto změny vyústily až do protektorátní likvidace pražského ministerstva.

Druhá kapitola knihy se věnuje vztahu československé diplomacie k odboji a obnově státu. Nejprve se autor zabývá otázkou zastupitelských úřadů v jednotlivých zemích a jejich postupem při formování odboje, či naopak podvolení se německým strukturám, jako v případě úřadů v Německu, Rakousku, státech jižní Evropy, Pobaltí nebo Maďarsku. Naopak na půdě velvyslanectví a konzulátů v západních zemích se začaly formovat první odbojové iniciativy, které přirozeně vedli významní diplomaté v daném regionu, konkrétně ve Francii Štefan Osuský, ve Velké Británii Karel Lisický a později Jan Masaryk. V duchu právní kontinuity československého státu se paralelně ve Francii i v Británii snažili formovat první ústředí exilu, což nebyl zcela jednoduchý úkol ani pro tak zkušené diplomaty, jakými Beneš a Osuský bezesporu byli. Dejmek poukazuje na skutečnost, že byl nejprve zformován alespoň „*Československý národní výbor*“, s diplomatickou „*Správou pro věci zahraniční*“ (s. 90–91), přičemž všechny tyto iniciativy vzaly zaslavě při obsazení Francie a veškerá odbojová činnost byla přesunuta do Velké Británie. Československé protinacistické tažení pokračovalo v podobě exilové vlády Jana Šrámka v Londýně, kde měla svoje místo i zahraniční služba, formující se především z diplomatů, kteří působili na československých zastupitelských úřadech v západních zemích. Autor trefně poukazuje na důležitou roli Huberta Ripky, předchůdce Jana Masaryka v úřadu exilového ministra zahraničí, který se od počátku existence londýnského exilu stává jednou z jeho nejvýznamnějších postav. Dejmek také v této kapitole neopomíná jeden z největších úspěchů československé exilové diplomacie – *anulování mnichovské dohody* státy protinacistické koalice (s. 104). Samozřejmě to nebyl jen čistě formální proces, nýbrž za tímto úspěchem stála pečlivá a dlouhotrvající práce mnoha československých diplomatů.

Třetí část knihy pojednává o krátkém, i když relativně demokratickém období mezi lety 1945 a 1948, často také označovaném jako „třetí republika“. Ačkoliv první měsíce znovunabyté československé svobody se nesou ve znamení vývoje samostatné československé zahraniční politiky, kde dominantní roli sehrává pražské ministerstvo zahraničí a především osoba ministra Jana Masaryka, následný vývoj pomalu ukazuje, že tomu tak v budoucnu nebude. Dejmek si všímá, jak se pomalu, ale systematicky začíná měnit úřednický aparát Černínského paláce, kdy je stále více úředníků obsazováno do vedoucích funkcí nejen na základě svých schopností, ale zejména v návaznosti na svou politickou příslušnost. Na tomto procesu se do velké míry podílel tehdejší státní tajemník a později i ministr Vladimír Clementis, který *de facto* ministerstvo řídil v době Masarykovy nepřítomnosti.

Paralelně se obnovila struktura ministerstva v relativně předválečné podobě, avšak s menšími změnami. Posléze Dejmek podrobně mapuje znovuoobsazení československých zastupitelských úřadů, které do jisté míry vycházelo z předválečného stavu, ale i zde již bylo možno pozorovat konkrétní politické kroky KSČ. Struktura ministerstva či zastupitelských úřadů se před únorem 1948 sice nikterak zásadně neproměnila, ale jak autor předepisil v další části třetí kapitoly, značné změny v československé diplomacii determinovalo právě mezinárodní dění a stále se zvětšující napětí mezi Východem a Západem, které v roce 1947 přerostlo až do studenovělečného rozdělení Evropy a potažmo celého světa. Další zásadní skutečností pro komunistickou infiltraci na MZV, na niž Dejmek upozorňuje, byla vynucená spolupráce MZV i jeho zastupitelských úřadů s tehdejšími vládními resorty spravovanými komunisty, především s ministerstvy vnitra a obrany (s. 131–132). Samy osudové dny únorového převratu postihly ministerstvo jako jednu z posledních institucí, přičemž vedoucí představitelé československé diplomacie se stali spíše pasivními diváky než přímými účastníky komunistického puče. Autor však připomíná, že na zastupitelských úřadech se situace vyvíjela rozdílně. Pochopitelně úřady ve státech v područí Sovětského svazu loajálně následovaly instrukce z Prahy, avšak v zemích západní Evropy a na celém americkém kontinentu tomu bylo opačně a většina titulářů rezignovala na svůj post, a někteří dokonce emigrovali.

Nejobsáhlejší, čtvrtá kapitola pojímá období od komunistického převratu v roce 1948 do konce roku 1989, přičemž autor tuto komunistickou nadvládu nad československou zahraniční službou rozděluje na osm tematických částí. Nejprve se zaměřuje na restrukturalizaci ministerstva pod nadvládou nového ministra Vladimíra Clementise. Pod jeho taktovkou se Černínský palác rychle v zahraniční politice přeorientoval na „Východ“. Na chodu ministerstva se prozatím nic zásadně neměnilo, organizační struktura zůstala zachována a byly zahájeny první personální čistky. Dejmek poukazuje na fakt, že ministr Clementis musel nejprve stabilizovat vážnou situaci na západních ambasádách, kde probíhalo téměř bezvládní, a nahradit poměrně početnou skupinu diplomatů vhodnými stranickými adepty, což autor v této části knihy následně velmi detailně analyzuje. Další část kapitoly je věnována destrukci diplomatického aparátu v období stalinských čistek v padesátých letech, které do Černínského paláce přišly s novým ministrem Viliamem Širokým, typickým komunistickým aparátčíkem. Československá zahraniční politika slepě následovala sovětský směr, a jak Dejmek v této pasáži knihy detailně popisuje, stala se „živnou půdou kádrových čistek“, jež se projeví ve všech strukturách ministerstva i zastupitelských úřadů, které byly navíc i částečně redukovány (s. 158). Následně se druhá polovina padesátých let nesla ve znamení obnovy aparátu MZV a jeho nové výstavby, za což byl nejvíce odpovědný nový ministr Václav David, který ve funkci vydržel dalších 15 let. Tehdejší personální obsazení úřadu se stabilizovalo a bylo již bez výjimky loajálně oddané straně i direktivám z Moskvy. Období šedesátých let bylo, jak uvádí autor, na ministerstvu dobou stabilní. V kontextu předcházející dekády a v personálních otázkách se ustálil pouze počet náměstků z původních čtyř na pět postů a postupně se začala zlepšovat i odborná úroveň běžných úředníků ministerstva, která byla ve srovnání například s meziválečnou podobou úřadu na mnohem horší úrovni. Nicméně velmi zajímavé je autorovo zjištění, že většina velvyslaneckých postů byla obsazena úředníky, kteří se dostali na MZV v době po *personálních čistkách*, tedy v období 1953–1956 (s. 184). Samozřejmě že svoji specifickou roli sehrál Černínský palác i během Pražského jara a následné sovětské invaze, kdy se do vedení instituce dostal nový ministr Jiří S. Hájek. I když se tehdejší Československem nesla vlna uvolňování, v zahraniční politice pokračoval předem nastavený kurz orientace na Moskvu, a ani v důsledku srpnových událostí v roce 1968 nedošlo k zásadním personálním změnám na zastupitelských úřadech, jako tomu bylo například při převratu v roce 1948. Přelom šedesátých a sedmdesátých let se nesl ve znamení federalizace Československa, což ovlivnilo i podobu ministerstva zahraničí. Tehdejšího nedlouho působícího ministra Marka vystřídal Bohuslav Chňoupek, který po téměř

následující dvě dekády tvrdé normalizace vládl Černínskému paláci. Jak uvádí autor, tehdejší ministr provedl několik organizačních změn – zavedl *Útvar politických informací*, který pracoval se svodkami došlými do pražského ústředí, či *Útvar pro základní zahraničněpolitické otázky* a mimo jiné lpěl na podmínce, aby všichni úředníci na vyšších postech ministerstva byli *absolventi MGIMO* (tj. Státního ústavu mezinárodních vztahů v Moskvě; viz s. 209). V oblasti zastupitelských úřadů si Dejmek všímá, že tehdejší ministr Chňoupek výrazně rozšířil jejich počet a zejména v Asii a v Africe značně přebudoval jejich strukturu. Za zmínku stojí i autorův postřeh, že na sklonku úřadování tohoto ministra došlo na výraznou personální restrukturalizaci úřadu, avšak poprvé v jeho komunistické historii ne z důvodů politických či stranických, ale čistě ekonomických, jelikož snížení počtu pracovníků přineslo značné úspory v rámci chodu celé instituce. V poslední části této kapitoly mapuje autor roky 1988–1989 na tehdejším úřadu ministra Jaromíra Johanese a poukazuje na jeho těsnou provázanost s nejvyššími špičkami komunistické strany. Johannes však do federálního úřadu vnesl vlnu profesionalizace a postupné výměny „starých kádrů“, nicméně diplomacie sama se do posledních dnů komunistického režimu nikterak nezměnila a byla jen „*instrumentem k realizaci politických cílů určených ÚV KSČ*“ (s. 229).

V poslední, páté kapitole, kterou lze považovat i za jakýsi pomyslný závěr knihy, nahlíží autor na proměny československé diplomacie od pádu komunistického režimu až do rozpadu federace na přelomu let 1992–1993. Nejprve zmiňuje zásadní historické události z roku 1990, následně osobu prvního porevolučního ministra Jiřího Dienstbiera a jeho tým. Nový ministr musel provést řadu personálních změn, respektive vyměnit řadu titulářů na zastupitelských úřadech i úředníků v pražském ústředí, to vše za plného chodu ministerstva. Léta 1990–1992 lze charakterizovat jako období dynamických změn v mezinárodním prostředí, na něž musela československá zahraniční služba adekvátně reagovat. Klíčovou agendu představovalo prohloubení vzájemných vztahů se sousedními zeměmi – konkrétně Německem, Polskem i Maďarskem –, otázka bezpečnosti v Evropě nebo stažení sovětských vojsk z ČSFR. Dejmek však upozorňuje na konkrétní rozsáhlé změny na pražském ústředí v roce 1991. Vzniklo šest nových sekcí v čele s generálními řediteli (později vrchními řediteli). Paralelně autor uvádí, že se výrazně obměnilo i vedení jednotlivých zastupitelských úřadů, z větší části je řídili diplomaté nastupující na MZV po roce 1989 (s. 243–247). Závěrečná pasáž páté kapitoly se dotýká dělení československé diplomacie po rozpadu federace na sklonku roku 1992. Jednou ze základních podmínek pokojného rozdělení federální zahraniční služby bylo také přerozdělení jejího personálu i majetku, zejména však zastupitelských úřadů. Nakonec Dejmek zmiňuje, které strategicky nejdůležitější zastupitelské úřady připadly jedné či druhé straně, a kapitolu uzavírá popisem parlamentních událostí v prosinci 1992, souvisejících s přímým dělením federace.

Tato monografie svůj předem vytyčený cíl dokázala velmi dobře splnit. Nejenže se stala první uceleným pohledem na instituci československého ministerstva zahraničních věcí od počátku jeho vzniku, ale poskytuje velmi kvalitně propracovanou analýzu strukturálních i organizačních mechanismů tohoto specifického úřadu. Mezi její přednosti určitě patří právě pohled na instituci ministerstva během jednotlivých historických období, které se na jeho podobě odrazily různými, často ne zcela šťastnými způsoby. Kniha disponuje vskutku obsáhlými odkazy na jednotlivé archivní dokumenty MZV, a může tak sloužit i jako zdroj informací pro další dílčí bádání. Za zmínku stojí i detailní propracovanost na úrovni osob jednotlivých úředníků či titulářů ministerstva, což opět svědčí o autorově značné znalosti a zejména o množství času stráveném v archivu MZV. Publikace také mnohokrát odkazuje na Dejmkův předešlý výzkum a jeho četné publikace, jež jsou v širším akademickém prostředí dobře známy. U této knihy bych marně hledal nedostatky, snad bych jen uvítal rozšíření poslední kapitoly, věnované vývoji v Černínské paláci v letech 1990–1992.

Na závěr zmíním, že tato monografie není jen další z řady více či méně povedených analýz československé zahraniční politiky, ale poměrně úzce se zaměřuje na její jednu

RECENZE

konkrétní oblast, tedy instituci ministerstva zahraničních věcí. Kniha je určena nejen širšímu odbornému čtenářskému publiku, ale ocení ji také sami zaměstnanci MZV, kteří se v ní mohou seznámit s historií československé diplomacie. Nakonec si troufám tvrdit, že nejednomu badateli kniha usnadní výzkum v oblasti československé zahraniční politiky, a ušetří tak čas strávený dlouhým hledáním dokumentů v archivu.

Lukáš Vacík

Literatura

- Masařík, Hubert (2003): *V proměnách Evropy: Paměti československého diplomata*. Praha – Litomyšl: Paseka.